

გიგა ქაქუშაძე

სახელის ბრუნება იანეთში რეპატრიირებულ
მისთა თურქულ მეტყველებაში

მეორე მსოფლიო ომის დასასრულს, 1944 წლის ნოემბერში, საბჭოთა იმპერიის მესვეურთა მიერ საქართველოს სამხრეთი რაიონებიდან (ისტორიული სამცხე-ჯავახეთიდან) შუა აზიაში გადასახლებული და XX საუკუნის 80-იან წლებში საქართველოში, იმერეთში რეპატრიირებული ადამიანების მეტყველებაში ასახულია არა მხოლოდ ავბედითი ისტორია, არამედ რამდენიმე კულტურული პლასტი. ლინგვისტური კვლევა-ძიება უტყუარ შედეგებს მოგვცემს ამ მოსახლეობის ეთნო-კულტურული მახასიათებლების ისტორიული დინამიკისა და აწმყოს შესახებ.

რეპატრიირებულთა თურქული მეტყველება “ნარევ” ენად შეიძლება მივიჩნიოთ. ასეთად უწოდებენ რეპატრიირებულნი იმ ენობრივ ერთეულს, რომელზედაც ისინი მეტყველებენ; **karışık dil** “ნარევი ენა”.

არსებითი სახელი რეპატრიანტი მოსახლეობის თურქულ მეტყველებაში თითქმის ისევე იბრუნვის, როგორც თურქულ ენაში. თუმცა შეინიშნება ზოგიერთი ცვლილება, რაც, უმთავრესად, განპირობებულია მორფონოლოგიური მოვლენებით. ამის შედეგად რეპატრიანტთა თურქული მეტყველების მოდელები ყოველთვის არ შეესატყვისება თურქული ენის პარალელურ მაგალითებს.

განსხვავებას ვხვდებით ყრუ თანხმოვანზე დაბოლოებული სახელების ბრუნებისას. ხმოვნით დაწყებული აფიქსის დართვისას ყრუ თანხმოვანი მხოლოდ მჟღერდება და არ გვაძლევს **ჭ-ს**, ე.ი. ფუძის ბოლოკიდური **k(x)-ს** სპირანტიზაცია არ ხდება. მაგალითად:

- ° სახელობითი: **çocuk**
- ნათესაობითი: **çocuk-un**
- მიცემითი: **çocuk -a**
- ბრალდებითი: **çocuk -i**
- ადგილობითი: **çocuk-ta**
- დაწყებითი: **çocuk-tan**

k > გპროცესი დასტურდება აგრეთვე ერზრუმის მეტყველებაშიც: **başladı** **reşberliğini yapmıya** (ა. ვექილოვი, 1973, გვ. 59).

ცნობილია, რომ თურქულ ენებში ყრუ ხშულ თანხმოვნებზე დაბოლოებულ მრავალმარცვლიან ფუძეებში ხმოვნით დაწყებული აფიქსის დართვისას ფუძის ბოლოკიდურ ყრუ თანხმოვანს ჩაენაცვლება მისივე მეწყვილე მჟღერი თანხმოვანი (**p > b**, **k > p**, **ç > c**, **t > d**).

p, **ç** და **t**-ზე დაბოლოებული მრავალმარცვლიანი სახელები რეპატრიირებულთა თურქულ მეტყველებაში ზემოთ აღნიშნული წესის თანახმად იბრუნვის, ოღონდ ადგილობით და დაწყებით ბრუნვებში ყრუ თანხმოვნების შემდეგ გამოყენებული **-ta/te** და **-tan/ten** აფიქსთა ნაცვლად შევნიშნეთ **-da/-de** და **-dan/-den** აფიქსების არსებობა. საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ნიმუშებს:

სახელობითი:	kitap	ķanat	aķaķ
ნათესაობითი:	kitabın	ķanadın	aķacin
მიცემითი:	kitaba	ķanada	aķaca
ბრალდებითი:	kitabı	ķanadı	aķacı
ადგილობითი:	kitapda	ķanatda	aķaķda
დაწყებითი:	kitaptan	ķanattan	aķaķdan

აღნიშნული შემთხვევა დამახასიათებელია თურქული ენის დიალექტებისათვის. ტრაპიზონის მეტყველებაში ფიქსირდება "parasızlıkdan" ფორმა, ორღუს მეტყველებაში კი ulaemakda ფორმა (ა. ვეკილოვი, 1973, გვ. 67, 68). თურქული ენის სამხრეთ-აღმოსავლეთ დიალექტებში კი yırakdan ფორმა (იქვე, გვ. 76).

1901 წელს გამოქვეყნდა ვ. პისარევის სტატია ტრაპიზონულ დიალექტზე. აქ ავტორი საუბრობს აღნიშნული დიალექტის თავისებურებებზე სალიტერატურო ენასთან შედარებით. სტატიაში საუბარია ხმოვანთა ჰარმონიის პრინციპის დარღვევაზე, რაც იმ დროისათვის ნაკლებად იყო ცნობილი. ვ. პისარევის მოაქვს ნიმუში არსებითი სახელის ბრუნებისა, რომელიც ბრუნების დროს დაირთავს არა უკანა რიგის ხმოვნებისათვის განკუთვნილ აფიქსებს, არამედ წინა რიგისას: kız, kızın, kızı, kızı, kızde, kızden.

აზერბაიჯანულ ენაში კი სუფიქსები t თანხმოვნით საერთოდ არ იწყება. როგორც მეღერ, ასევე ყრუ თანხმოვნით დაბოლოებულ ფუძეებს ერთვის d თანხმოვნით დაწყებული აფიქსი (Karşılaştırmalı Türk sözlüğü, I, 1991, გვ. 1028).

უზბეკურ და ყუმუზხურ ენებში კი ყრუ თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებზე დართული ადგილობითი და დაწყებითი ბრუნების აფიქსები იწერება როგორც -ta/-te და -tan/-ten, მაგრამ წარმოითქმის როგორც -da/-de, -dan/-den.

სხვა დანარჩენ თანხმოვანფუძიან, აგრეთვე ხმოვანფუძიან და მესამე პირის კუთვნილებითაფიქსიან სახელთა ბრუნება რეპატრიანტების თურქული მეტყველების დროს არავითარ განსხვავებას არ ავლენს. მაგალითად;

სახელობითი:	okul	ķapı	defteri
ნათესაობითი:	okul-un	ķapı-nın	defteri-nin
მიცემითი:	okul-a	ķapı-ya	defteri-ne
ბრალდებითი:	okul-u	ķapı-yı	defteri-ni
ადგილობითი:	okul-da	ķapı-da	defteri-nde
დაწყებითი:	okul-dan	ķapı-dan	defteri-nden

არაიშვიათად, რეპატრიირებულთა მეტყველებაში მესამე პირის კუთვნილებით აფიქსდართული სახელები დაწყებითი ბრუნვის ნიშნის -d დანხმოვანს კარგავენ; Hasan okulunan geliyir "ხასანი თავისი სკოლიდან მოდის", Elmira kâynanasının memnundur "ელმირა თავისი დედამთილის კმაყოფილია".

აღნიშნული მოვლენა დამახასიათებელი უნდა იყოს თურქული ენის დიალექტებისათვისაც. ტრაპიზონის დიალექტში ა. ჯაფეროღლუს შენიშნული აქვს ფორმა Pisik korkusunnan geriye kaçmış "კატის შიშის გამო უკან გაქცეულა" (ა. ჯაფეროღლუ, 1994, გვ. 154); Akşam namazınan sora "სალამოს ლოცვის შემდეგ" — დასტურდება ყარსის დიალექტში (ა. ვეკილოვი, 1973, გვ. 64).

იგივე შემთხვევა დასტურდება აზერბაიჯანული ენის ნუხის დიალექტშიც; onnan (ondan), agınnan (agımdan) და სხვ (ა. აშმარინი, 1926, გვ. 100-101).

შევნიშნეთ, რომ მეორე პირის კუთვნილებითი აფიქსდართული სიტყვისაგან რეპატრიირებულები მიცემით ბრუნვას განსხვავებულად აწარმოებენ. თოვის

დროზე აღნიშნულ შემთხვევას ყურადღება მიაქცია აკადემიკოსმა ს. ჯიქიამ მესხეთის ქართული მოსახლეობის თურქული მეტყველების შესწავლის დროს (ს. ჯიქია, 1946, გვ. 7).

როგორც ცნობილია, თურქულ ენებში კუთვნილებით აფიქსდართული სიტყვების ბრუნება შემდეგი საერთო სქემის მიხედვით ხდება: საბრუნებელი სიტყვა + კუთვნილებითი აფიქსი + ბრუნვის აფიქსი. გამომდინარე აქედან, სიტყვა მეორე პირის კუთვნილებითი აფიქსით მიცემით ბრუნვაში შემდეგნაირად გაფორმდება: *ev / სახლი, -in - მეორე პირის კუთვნილებითი აფიქსი (მოცემული წიტყვისთვის ხმოვანთა ჰარმონიის კანონის მიხედვით სათანადო ვარიანტით), -e მიცემითი ბრუნვის აფიქსი; ev-in-e "შენს სახლს", baba-n-a "შენს მამას" და ა.შ.*

ჩვენი შეკრებილი მასალების საფუძველზე კი გაირკვა, რომ აქაურთა მეტყველებაში მეორე პირის კუთვნილებითაფიქსიანი სიტყვის ბრუნების საერთო წესი დარღვეულია და მას ასეთი, თურქული ენებისათვის უცნობი სახე მიუღია: საბრუნებელ სიტყვას მოსდევს ჯერ მიცემითი ბრუნვის აფიქსი და შემდეგ დაერთვის კუთვნილების გამომხატველი ნიშანი მეორე პირისა.

ამ დებულების საილუსტრაციოდ მოვიტანთ რამდენიმე მაგალითს:

ა) თანხმონიანი ფუძეები:

Mal (ძროხა) Mal-a-n bax "შენს ძროხას მიხედე"; Malan სიტყვაში **a** მიცემითი ბრუნვის აფიქსია, **n** კი კუთვნილებითი მეორე პირისა.

Mällim (მასწავლებელი) Sänin mällim-ä-n söyle "შენს.მასწავლებელს უთხარი".

ბ) ხმოვნიანი ფუძეები:

Baba (მამა) Baban çağrı "მამაშენს დაუძახე". თურქული ენებში ზმნა çağırmaq მოითხოვს ბრალდებით ბრუნვას. რეპატრიირებულები კი, როგორც ვხედავთ, ამ ზმნასთან მიცემით ბრუნვას იყენებენ.

აღსანიშნავია, აგრეთვე, ისიც, რომ ხმოვნიანი ფუძეები ასეთი გაფორმების დროს კარგავენ ფუძისეულ ხმოვანს. თუკი ფუძისეული ხმოვანი შენარჩუნდებოდა, ამ შემთხვევაში გვექნებოდა Baba-ya-n çağrı, მაგრამ ასე არ ხდება. აღნიშნულის გამო ს. ჯიქია ვარაუდობს, რომ ეს გამოწვეული უნდა იყოს მახვილის მომდევნო მარცვალზე გადატანით (ს. ჯიქია, 1946, გვ. 9).

როგორც დავინახეთ, სახელთა ბრუნებაში არსებული თავისებურებები თურქული დიალექტებისათვის დამახასიათებელი მოვლენაა და ძირითადად მიმდინარეობს თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ დიალექტებში, იმ გეოგრაფიულ არეალში, სადაც უხდებოდა ცხოვრება რეპატრიირებულ მოსახლეობას.

დამოწმებული ლიტერატურა

ბ. აშპარინი, 1926 - Н. Н. Ашмарин, Общий Обзор Народных Тюркских Говоров гор. Нухи, Издание О-ва обследования и изучения Азербайджана, Баку, 1926.

ა. ვექილოვი, 1973 - А.Векилов, Турецкая Диалектология, Издательство Ленинградского университета, 1973.

თურქული ენების შედარებითი ლექსიკონი, 1991 - Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, I (აჰმეთ ბიჯან ერჯილასუნის რედაქტორობით), Ankara, 1991.

ა. ჯაფეროღლუ, 1994 - A.Caferoğlu, Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları) İkinci baskı, Ankara, 1994.

ს. ჯიქია, 1946 - ს. ჯიქია, მესხეთის ქართული მოსახლეობის თურქული მეტყველების ზოგიერთი თავისებურება, დისერტაცია ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1946.

იანეთში ჩაწერილი დიალექტოლოგიური მასალა (დაცულია აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ცენტრში).

GIGA KAMUSHADZE

DECLENSION OF NOUNS IN THE SPEECH OF TURKISH MESKHIANS REPATRIATES IN IANETI

The speech of the people who were exiled from the areas of the South Georgia (Historical Samtskhe Javakheti) in Central Asia in the 20th by the Soviet government and then being repatriated back to Imereti region in Georgia in the 80s, reflects not only the sinister history but several cultural layers.

Linguistic Research can give us incontrovertible evidence about ethno - cultural characteristics of the historical dynamics and about the present day life of this population.

Noun declensions in the Turkish speech of this people coincides the Turkish language noun declension norms. However, there are some changes, which are mainly conditioned by morphological phenomena. As a result, the repatriates' Turkish speech models are not always consistent with the parallel examples of the Turkish language.

The difference is traced in the declension of nouns ending in voiceless consonants. In case of adding the affixes with initial vowel the consonant becomes voiced and does not give /s/ i.e. k (kh) does not undergo changing into spirant. /k/ >/g/ is also attested in the speech of Erzurum population. : *baeladi reberigini yapmiya*

As is known, in Turkish language in polysyllable stems, ending on voiceless consonants while adding the affix with a vowel the last stem voiceless consonant is changed into corresponding to its sonant. (p>b, k>g, c>ct>d)

Polysyllable names ended on p, c and t, in repatriate Turkish speech are declining as a rule mentioned above but instead of -ta/te and -tan/ten affixes used after voiceless consonants in place and initial cases we have the affixes -da/-de and dan/-den

The peculiarities for the noun declension in Turkish dialects are the typical phenomenon and mainly take place in North - Eastern dialects of Turkey in geographical areas where repatriates' used to live.